

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Blízkého východu a Afriky

Historické vědy – dějiny a kultury zemí Asie a Afriky

PhDr. Josef Ženka

Politické a vojenské elity v Granadském emirátu

The Political and Military Elites in the Emirate of Granada

Teze disertační práce

školitel prof. PhDr. Eduard Gombár, CSc.

2012

Stěžejním termínem disertační práce je granadská politická a vojenská elita jako složka společnosti, která byla hybnou silou dějin nasrovské Granady. Základní otázka, kterou jsem si položil v disertační práci a snažil jsem se na ni nalézt odpověď, byla: „Co to byla granadská elita?“ Tato zdánlivě jednoduchá otázka v sobě skrývá velmi mnoho neznámého. Historikové, ať už medievalisté nebo arabisté, totiž neustále pracovali a pracují s termíny a definicemi této elity velmi vágní povahy a založené na dosud přetrvávajícím uchopení granadských politických dějin, jako dějin panovnických. Díky důkladné heuristické přípravě jsem zjistil, že současný stav poznání granadských elit a funkcí, které zastávaly, je z větší části založený na nahodilých pramenných informacích, mnohé z nich nebyly podrobené adekvátní kritice, nebo přejímání zažitých a tradičních pohledů z jiných oblastí arabsko-islámského světa. Nepodchycují tak reálný obraz, ale nahodilou směs v mnoha případech jdoucí zcela mimo realitu.

Z toho důvodu byly elity systematicky studovány na základě jejich fungování jako samostatná společenská skupina. Bylo proto nutné vymezit jejich vnitřní fungování, společenské vazby a jakým způsobem se projevovaly jak vůči panovníkovi tak ostatním lidem nacházejícím se v této elitě. Jako nejvhodnější ukazatel této sociální dynamiky granadské společnosti jsem vybral vztah panovníka s jeho okolím, protože k té disponujeme nejširší pramennou základnou, a tak poskytuje široký prostor pro podchycení vzájemných vztahů a jevů v rámci granadské elity. Druhým a velmi významným ukazatelem pak je obdobný vztah nejvyšších vezírů právě s panovníkem a s dalšími osobami na nižších stupních mocenského žebříčku. Dohromady všechny tyto osoby byly nazvány jako panovnická či palácová elita, protože vycházely z Alhambry, kde se nacházelo hlavní pole jejich působnosti.

Bylo nutné stanovit, zda v dobových granadských pramenech existovalo povědomí o této skupině a jakým způsobem v nich byla zaznamenána či pojmenována. Vyplývá z nich, že téměř všichni tehdejší autoři si byli vědomi existence této skupiny, kterou nazývali jako

panovníkova ḥāṣṣa neboli přední mužové království. Identifikovat tyto osoby bylo možné na základě instituce přísahy věrnosti, při které právě členové této sultánské elity zřetelně vystupovali jako vůdčí a dominantní prvek ve vztahu k panovníkovi. Díky neexistenci klanových a kmenových struktur se v Granadě uplatnil mezi elitou model mocenské pyramidy usedlé společnosti, zmíněný již v Koránu a podrobně rozebraný Ibn Ḥaldūnem. Tento jev se jmenoval ḡāh, jehož nejvyšším nositelem byl panovník, který ho mohl udělovat na další jedince. Ti se mu potom mohli svým ḡāhem přiblížit, ne však vyrovnat, a sami ho dále udělovat lidem o úroveň níže. Vznikla tak síť rozsáhlých klientelistických vazeb, které byly nejlépe vyjádřeny hospodářskými a majetkovými zájmy jednotlivých osob. Nabytí ḡāhu, tedy postavení v blízkosti panovníka, znamenalo ve většině případů rovněž získání značného majetku.

Na základě těchto kritérií tak bylo možné stanovit mocenskou pyramidu nasrovské Granady, na jejímž nejvyšším stupínku stál panovník, pod ním nejvyšší vezír a pod nimi se nacházelo další velké množství osob, tzv. palácový okruh granadského emíra. V té byl nejdůležitější správce paláce tzv. wakīl a další velké množství osob z větší části dodnes opomíjených. Oproti tomu postavení vzdělanců bylo v rámci politické elity marginální. V rámci paláce pak docházelo k častým vraždám, a to jak nejvyšších vezírů tak panovníků. V jedné rovině však elita panovníka neustále potřebovala. Byla to rovina legitimacy jejího postavení, které musel posvětit pouze panovník. Ten to činil právě za pomoci ḡāhu, který uděloval určitým osobám, ve 13. století dle svého uvážení, poté už stoupl počet tzv. našeptávačů (mudāḥilūn), kteří se mu „vetřeli“ do přízně. Panovník svůj ḡāh mohl rovněž členovi této elity odebrat, realita byla však odlišná. Panovnická politická elita začala svůj ḡāh dědit a vytvářet skutečné dynastie osob na úřadech nejvyšších vezírů, lokálních qā'idů, kancléřů nebo důležitých vyslanců. Začala mít takovou podobu, že lidé z druhé hranice, křesťané, ji vnímali jako skutečnou šlechtu. Tou se politická elita stala, nedávala své dcery

za manželky lidem z nižšího postavení, vlastnila rozsáhlé pozemkové majetky a především si udržovala významné postavení v Alhambře a to dědičně.

Dalším velmi důležitým faktorem politické elity byl velmi silný vojenský prvek, kterým se vyznačovala. V práci bylo dokázáno, že ve skutečnosti bychom měli hovořit o politicko-vojenské elitě namísto politické a vojenské. Každý z těchto mužů, velmi bohaté jedince nevyjímaje, se totiž musel účastnit vojenských tažení, jinak by si své postavení stěží udržel. Jedině vojenské schopnosti a vlastní klientelistické sítě totiž mohly uchránit nejvyšší vezíry a jejich klienty od častých fyzických likvidací, jimiž se mohla pyšnit vražedná granadská politická elita.

Velmi významnou roli pak v rámci granadských elit hrála neexistence nějakého pojícího vztahu kromě hospodářského. Rodiny se sice mezi sebou ženily, byly si vědomy své výjimečné pozice a v některých případech tak zlepšovaly své postavení, avšak ani to nezaručovalo vzájemnou loajalitu. Analýza manželských sňatků nasrovske rodiny ukázaly, že jejich úloha byla do značné míry politicko-mocenská. V dobách velké síly dynastie totiž směřovaly pouze dovnitř, v době oslabování panovníka pak častěji docházelo k přijímání nevěst z řad panovnické elity. K reciprocitě však kromě případů s Merínovci a Ašqīlūly nikdy nedošlo. Jak panovník tak jeho elita si byli vědomi rozdílnosti svého postavení a především vnímáním jeden druhého, velmi dobře vyjádřené právě ḡāhem.

Současný stav poznání a prameny

Největší problém při přípravě celé této práce představovala heuristická základna a dosavadní stav výzkumu daného problému. Granadskými politickými elitami se totiž nezabývala systematicky žádná z monografií týkajících se přímo emirátu. Jako základní teoretická práce k vnitřnímu fungování andaluske společnosti se dosud bere publikace Pierra Guicharda, která však pracuje s daty pouze do 11. století. Mnoho autorů ji i přesto používá v obecné rovině k vyjádření vztahů v rámci granadské společnosti. Guichardův

výzkum je značně zastaralý a pracuje s daty založenými na výzkumu východních rodinných a společenských struktur a kmenového a klanového elementu, který však v nasrovské Granadě představoval pouze okrajový zlomek politické a vojenské elity, převážně v období vzniku emirátu a mezi merínovskými bojovníky. Ani další ze syntetických monografií, ať už pod autorským vedením Maríe Jesús Viguery Molíns nebo granadských historiků se nezabývala studiem granadských politických a vojenských elit. Do značné míry vycházely oba tituly, ačkoli se to na první pohled nemusí jevit, z letitých výzkumů Rachel Arié či Miguela Ángela Ladero Quesada, které už samy potřebují velmi významnou revizi. Arié pracovala s tehdy dostupnými prameny a elity představovaly pouze okrajový problém v rámci vysvětlení sociální a institucionální základny. Ladero pak vycházel především z publikovaných materiálů a kastilsky psaných pramenů a vůbec tak nemohl použít informace, které se nacházejí u arabsky píšících dobových autorů, pro pochopení elit jsou však nejpodstatnější.

Práce arabských historiků pak představují kapitolu samu pro sebe. Vyznačují se především velmi nekritickým přejímáním veškerých informací, používáním neseriozních pramenů a zastaralostí jejich závěrů. To je příklad monografie Muḥammada Kammāla Šabbāny o Jūsufovi I., Ahmada Muḥtāra al-'Abbādiho o Muḥammadovi V. či syntézi o granadských dějinách. Kniha Nihāja al-Andalus 'Abd Allāha 'Ināna, dodnes nejpoužívanější, je až děsivě zastaralá, přestože na tehdejší dobu hojně využíval kvalitní arabsky psaný materiál.

Monografie současných arabistů představovaly při přípravě této knihy rovněž značný problém. I do Španělska totiž dorazila honba za získáváním tzv. curricula, obdoba honění českých bodů do RIV. Kvantita a délka textu tak nahradila kvalitní monografickou či článkovou produkci. Bárbara Boloix Gallardo i přes velmi kvalitní a širokou heuristickou základnu tak ve své disertaci o Muḥammadovi I. sestavila jakousi práci ve smyslu co nejvíce o něm na co nejvíce stranách, a na mnoha místech schází kritický přístup a převažuje

rozvláčnost a natahování textu. Přičemž její přínos je v částech, kde nepracuje tímto stylem, velmi významný.

Z těchto důvodů bylo nutné vycházet především z pramenů vydaných a nevydaných. Nejvýznamnější autorem pro disertační práci byl svým rozsahem a využitím Ibn al-Ḥaṭīb, především jeho velká encyklopedie granadských dějin, kronika nasrovských panovníků a kronika-cestopis z padesátých a šedesátých let 14. století a jeho shrnující dějiny islámského světa. *Al-Iḥāṭa fī aḥbār Ġarnāṭa* (dále *Iḥāṭa*) představuje nejdůležitější dílo pro studium granadských politických a vojenských elit, protože obsahuje jako jediné andaluské dílo i biografie osob dvorského života – vezírů, wakílů, šajchů al-ġuzā a všech nasrovských panovníků a některých princů. Byla tak pro vypracování této práce základním stavebním kamenem. *Al-Lamḥa al-badrīja fī ad-dawla an-naṣrīja* pak představuje shrnující biografie nasrovských panovníků, z nichž větší část je i v *Iḥāṭe*, nicméně v některých aspektech se odlišují. *Nufāda al-ġirāb fī 'Ulāla al-igtirāb* byla velmi důležitá pro pochopení dvorského života mezi lety 1359-1362, je jakýmsi pohledem pod pokličku Alhambry a zároveň jedním z dokladů Ibn al-Ḥaṭībovy předpojatosti a jeho velmi subjektivnímu vnímání granadských dějin. Jeho shrnující kronika o nedospělých panovnicích pak představuje jakousi jeho tvůrčí tečku, kde však fakta, události a osoby v ní zobrazené vybral velmi nahodile, zcela věrný tezi knihy a snaze ještě na závěr života očernit některé jedince. Základem tak byl především přímý arabsky psaný materiál, nepřímý z druhé strany hranice byl částečně upozaděn, částečně využit pouze jako sekundární. Význam Ibn Ḥaldūna a jeho velkých dějin pro granadské dějiny byl velký, nelze však přeceňovat. Převážně jsem v práci využil jeho velmi dobře postavenou teorii fungování městské elity a dal ji do kontextu granadských dějin. Z pramenů psaných jiným jazykem než arabským měly největší význam edice kronik, které však jsou pouze nepřímým pramenem, a tak bylo nutné s nimi pracovat velmi obezřetně. Větší význam mají edice dokumentů, které pocházely ať už z nasrovské kanceláře, nebo byly určené pro nasrovské panovníky od některého z vládců okolního území.

Metodologicky nejvíce podnětná pro celý výzkum se pak stala publikace historika Mohameda Meouka o politických elitách v Umajjovském emirátu. Tato kniha, která se sice věnuje období umajjovské dynastie, je založena na velmi dobré metodologii a metodě a představuje výjimku ve studiích politických elit al-Andalusu. Systematicky zkoumá jednotlivé funkce, sociální zařazení a vzájemné vztahy jednotlivých osob na umajjovském dvoře. Do značné míry byla inspirací pro přípravu této disertace. Stejnou inspiraci pak přinesly dvě studie arabistky Manuely Marín, které se sice netýkají nasrovské Granady, avšak ukázaly dva jevy, které se staly nosnými v této práci – muṣāhara a ḡāh.

Struktura práce

Práce byla rozčleněna na pět kapitol tak, aby nejprve byly stanoveny teoretické základy granadské politické elity a poté mohly být studovány jednotlivé složky elity tak, jak po sobě následovaly na základě ḡāhové pyramidy. Druhá kapitola se soustředí na osobu granadského panovníka, který představoval legitimitu existence politické elity a zároveň jejího prostředníka ve vztahu k dělbě a držbě reálné moci. Jádrem této kapitola je vztah mezi panovnickou elitou a panovníkem a snaha postihnout momenty, kdy každá z těchto dvou skupin byla dominantní a kde se mohla uplatnit. To platilo především pro nevyjasněnou otázku následnictví a vztahy nejvyššího vezíra a panovníka, kde v určitých obdobích měl navrch panovník, jindy zase jeho ḡāh.

Třetí kapitola se soustředí na nejsilnější článek celé politické elity kromě panovníka, na osobu nejvyššího vezíra, vymezení této funkce a jeho definici pro různá období. Ten představoval ztělesnění moci politické elity nejen nad panovníkem, ale i celým emirátem. Dochovaný pramenný materiál pak umožnil stanovit kolektivní biografii nejvyšších vezírů

Ve čtvrté kapitole je předmětem zájmu palácový okruh granadského emíra. Ten se během 260 let emirátu změnil z úzkého okruhu nejbližších spolupracovníků emíra ve velmi omezený okruh osob. Definovány jsou pak další významné osoby jako quhrumān a wakīl,

reálně dva nejvýznamnější „hodnostáři“ na dvoře. V páté kapitole je věnována pozornost granadským ženám, převážně nasrovským princeznám, manželkám a souložnicím emírů. Podstatná část byla zasvěcena analýze manželských sňatků nasrovské rodiny, kde bylo poukázáno na převod panovnických výsad právě manželkami-dcerami emírů a zároveň na prorůstání struktury panovnickovy elity do těchto vazeb.

Závěr

Všechny tyto zmíněné prvky ukazují na velmi značnou sociální dynamiku a vývoj, kterým neustále elita (včetně panovníka) procházela. Když srovnáme extrémně vojenskou elitu prvního Našrovce spojenou čistě klanovými svazky s ostatními vojáky z andaluských elit s hospodářsko-vojenským okruhem posledních granadských emírů, tak lze zcela zřetelně vidět důsledky specifického andalusského vývoje. Soudržnost klanu byla nahrazena majetkovými zájmy, dynastická výjimečnost panovníka v rámci elity pofidérním ustáleným postavením. Osoba silného panovníka degradovala díky elitě do roviny vládce, který bez souhlasu a pomoci vezíra a svého okruhu nebyl schopný ničeho. Granadská elita, jak vychází z této práce, představovala nejen hlavního hybatele dějin emirátu, ale především hlavní příčinu jeho kulturního, hospodářského a politického úpadku, a to stranou ponechávám lidský faktor.

Výběrová bibliografie disertační práce

Archivní prameny a rukopisy

Archivo General de Simancas, Registro General de Sello, LEG, 149402.

Archivo General de Simancas, Registro General de Sello, LEG, 149508.

Archivo General de Simancas, Registro General de Sello, LEG, 149702.

Archivo Municipal de Murcia, Actas Capitulares, N° 15.

Archivo Municipal de Murcia, Actas Capitulares, N° 16.

Biblioteca nacional España, Manuscrito 12979 (Copia de documentos y cartas referentes a la conquista del Reino de Granada).

Fondation du Roi 'Abdul Aziz, Casablanca, rukopis číslo 205 (IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Kitāb a'māl al-a'lām fi man būjī'a qabla iḥtilām min mulūk al-islām*).

Edice dokumentů

- ALARCÓN Y SANTÓN, Maximiliano A. – GARCÍA DE LINARES, Ramón. *Los documentos árabes diplomáticos de la corona de Aragón*. Madrid – Granada, 1940.
- Documentos relativos al desafío de don Alonso de Aguilar y don Diego Fernandez de Córdoba, in *Relaciones de algunos sucesos de los últimos tiempos del Reino de Granada* [Editado por Emilio Lafuente y Álcantara]. Madrid 1868, s. 69-143.
- GARRIDO ATIENZA, Miguel. *Las capitulaciones para la entrega de Granada*. Granada, 1910.
- GASPAR REMIRO, Mariano. *Últimos pactos y correspondencia íntima entre los Reyes Católicos y Boabdil, sobre la entrega de Granada*. Granada, 1910.
- OSORIO PEREZ, Maria Jose – DE SANTIAGO SIMON, Emilo. *Documentos arabigo-granadinos romanceados*. Granada, 1986.
- RÍOS, José Amador de los. *Memoria histórico-crítica sobre las treguas celebradas en 1439 entre los Reyes de Castilla y de Granada*. Madrid, 1871.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (ed.). *Documents per a la història de Granada del regnat d'Alfons el Magnànim (1416-1458)*. Barcelona, 1999.
- SALVÁ, Miguel – SAINZ DE BARANDA, Pedro (eds.). *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. Madrid, 1846, Tomo VIII.
- SECO DE LUCENA, Luis (ed.). *Documentos árabigo-granadinos*. Madrid, 1961.

Prameny

- [Escavias, Pedro de]. *Hechos del condestable don Miguel Lucas de Iranzo (Crónica del siglo XV)*. Edición y estudio por Juan de Mata Carriazo. Madrid, 1940.
- ABAD DE RUTE, Don Francisco Fernandez de Cordoba. *Historia y Descripción de la Antigüedad y Descendencia de la Casa de Cordoua*. Córdoba, 1954–1972.
- AL-'ARABĪ, Abū Ḥāmid. *Mi'rāt al-maḥāsin min aḥbār aš-šajḥ al-maḥāsin*. Manšūrāt Rābiṭa Abū al-Maḥāsin Ibn Ḡadd, b. d.
- BĀBĀ AT-TINBUKTĪ, Aḥmad. *Najl al-ibtihāḡ bi-taṭriz ad-dibāḡ*. Taḥqīq 'Alī 'Umar. al-Qāhira, 2004.
- BAEZA, Hernando de. Las cosas que pasaron entre los reyes de Granada desde el tiempo del rey don Juan de Castilla, segundo de este nombre, hasta que los Católicos Reyes ganaron el reyno de Granada, in *Relaciones de algunos sucesos de los últimos tiempos del Reino de Granada*. [Editado por Miguel Lafuente y Álcantara.] Madrid, 1868, s. 1-44.
- Cronica de d. Alfonso el onceno de este nombre, de los reyes que Reynaron en Castilla y en Leon*. Por don Francisco Cerda y Rico. Madrid, 1787.
- Crónica de Juan II de Castilla*. Edición de Juan de Mata Carriazo y Arroquia. Madrid, 1982.
- AD-ḌAHABĪ, Muḥammad. *Ta'riḥ al-islām wa wafajāt al-mašāhir wa-l-a'lām*. Taḥqīq Baššār 'Awwād Ma'rūf. Bajrūt, 2003, vol. XV.
- Aḍ-Ḍaḥīra al-sannīja fī ta'riḥ ad-dawla al-marīnīja*. ar-Ribāt, 1972.
- Dīwān 'Abd al-Karīm al-Qajsī al-Andalusī*. Taḥqīq Ḡuma'a Šajḥa – Muḥammad al-Hādī aṭ-Ṭarābulusī. Tūnis, 1988.
- Dīwān Ibn Zamrak al- Andalusī*. Taḥqīq Muḥammad Tawfiq an-Najfar. Bajrūt, 1997.
- Dīwān malik Ḡarnāṭa Jūsuf aṭ-tālīṭ*. Taḥqīq 'Abd Allāh Gannún. al-Qāhira, 1965.
- EL-GHAILANI, Hasan. *Edición y estudio del „Faṣl al-jiṭāb“ de Abū Bakr Ibn Jaṭṭāb al-Mursī*. Tesis doctoral inédita. Madrid, 1994.
- Chronique des Almohades a des Hafcides attribuee a Zerkechi*. Traduction française d'après l'édition de Tunis et trois manuscrits par E. Fagnan. Constantine, 1895.
- GUZMÁN, Fernán Pérez de. *Crónica del serenísimo príncipe Don Juan, segundo rey deste nombre en Castilla y León*, in *Biblioteca de autores españoles Tomo 68*. Colección ordenada por Don Cayetano Rosell. Madrid, 1877, s. 279-695.

- IBN 'ABD AL-MALIK, Muḥammad. *Aḍ-ḍajl wa-t-takmila l-kitābaj al-mawṣūl wa aṣ-ṣila*. Taḥqīq Iḥsān 'Abbās. Bajrūt, 1973.
- IBN ABĪ ZAR' AL-FĀSĪ, 'Alī. *al-Anīs al-Muṭrib bi-rawd al-Qirtās fi aḥbār al-maġrib wa-t-tariḥ madīna Fās*. Rāġa'hu 'Abd al-Waḥḥāb Binmanṣūr. ar-Ribāṭ, 1999.
- IBN AL-AḤMAR, Ismā'īl. *A'lām al-Maġrib wa-l-Andalus wa huwa al-kitāb naṭir al-ġumān fi šī'r man nazamanīwa ijāh az-zamān*. Taḥqīq Muḥammad Riḍwān ad-Dāja. Bajrūt, 1976.
- IBN AL-AḤMAR, Ismā'īl. *Kitāb Mustawda' al-'alāma wa mustabda' al-'allāma*. Taḥqīq Muḥammad at-Turkī at-Tūnisi – Muḥammad b. Tāwīt at-Tiṭwānī. ar-Ribāṭ, 1964.
- IBN AL-AḤMAR, Ismā'īl. *Mašāḥir šu'arā' wa-l-kuttāb fi al-Mašriq wa-l-Andalus wa-l-Maġrib: Naṭir farā'id al-ġumān fi nazm fuḥūl az-zamān*. Taḥqīq Muḥammad Riḍwān ad-Dāja. Bajrūt, 1986.
- IBN 'AŠIM AL-ĠARNĀṬĪ, Abū Jahjā. *Ġanna ar-riḍā fi at-taslim limā qaḍdara Allāh wa qaḍā*. Taḥqīq Šalāḥ Ġarrār. 'Ammān, 1989.
- IBN 'AŠIM, Abū Bakr. *Ḥadā'iq al-azḥār fi mustaḥsin al-aġwiba wa-l-muḍḥikāt wa-l-ḥakam wa-l-amṭāl wa-l-ḥikājāt wa-n-nawādir*. Maktaba Shamela, b. d.
- IBN 'ASKAR, Abū 'Abd Allāh – IBN ḤAMĪS, Abū Bakr. *A'lām Mālāqa*. Taḥqīq 'Abd Allāh al-Murābiṭ at-Tarġī. Bajrūt – ar-Ribāṭ, 1999.
- IBN AL-AZRAQ, Muḥammad. *Baḍā'i' as-sulk fi at-ṭabā'i' al-mulk*. Taḥqīq 'Alī Sāmī an-Naššār. Baġdād, b. d.
- IBN AL-FARRĀ'. *Nuzha al-Abṣār fi faḍā'il al-anṣār*. Taḥqīq 'Abd ar-Razzāq b. Muḥammad al-Marzūq. Ribāṭ, 2004.
- IBN AL-HĀĠĠ AN-NUMAJRĪ. *Fajḍ al-'ubāb*. Taḥqīq Muḥammad Ibn Šaqqrūn. Bajrūt, 1990.
- IBN AL-ḤASAN AL-BUNNĀHĪ, Abū al-Ḥasan. *Nuzha al-Baṣā'ir wa-l-abṣār. Beiträge zur Geschichte der westlichen Araber*. Herausgegeben von Marcus Joseph Müller. I. Heft. München, 1866, s. 101-138.
- IBN AL-ḤASAN AL-BUNNĀHĪ, Abū al-Ḥasan. *Ta'riḥ quḍāt al-Andalus: Kitāb al-marqaba al-'uljā fi man jastaḥiqq al-qaḍā' wa-l-fitjā*. Taḥqīq E. Lévi-Provencal. Bajrūt, 1983.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *al-Iḥāṭa fi aḥbār Ġarnāṭa*. Taḥqīq Muḥammad 'Abd Allāh 'Inān. al-Qāhira, 2001.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *al-Iḥāṭa fi aḥbār Ġarnāṭa: Nuṣuṣ ġadīda lam tunṣar*. Taḥqīq 'Abd as-Sallām Šaqqūr. Titwān, 1988.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Al-Išāra ilā adab al-wizāra*. Taḥqīq Muḥammad Kammāl Šabbāna. al-Qāhira, 2003.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Al-lamḥa al-badrija fi ad-dawla an-naṣrija*. Taḥqīq Muḥammad Mas'ūd Ġirān. Bajrūt, 2009.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Awṣāf an-nās*. Ed. Muḥammad Kammāl Šabbāna. al-Qāhira, 2002.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Kunnāsa ad-dukkān ba'd intiḡāl as-sukkān*. Taḥqīq Muḥammad Kammāl Šabbāna. al-Qāhira, 2003.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Nuḥāda al-ġirāb fi 'Ulāla al-igtirāb*. Taḥqīq Aḥmad Muḥtār al-'Abbādī. al-Qāhira, b. d.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Rajḥāna al-kuttāb fi nuġ'a al-muntāb*. Taḥqīq 'Abd Allāh 'Inān. al-Qāhira, 1981.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Raqm al-ḥulal fi nazm ad-duwal*. Tūnis, 1316.
- IBN AL-ḤAṬĪB, Lisān ad-Dīn. *Ta'riḥ Isbānīja al-Islāmīja aw Kitāb a'māl al-'alām fi man būji'a qabla iḥtilām min mulūk al-islām*. Taḥqīq E. Lévi-Provencal. al-Qāhira, 2002.
- IBN 'IDĀRĪ AL-MARRĀKUŠĪ. *Al-Bajān al-muġrib fi aḥbār al-Andalus wa-l-Maġrib: Qism al-muwaḥḥidīn*. Taḥqīq Muḥammad Ibrāhīm al-Kattānī et alii. Bajrūt – Dār al-Bajḍā', 1985.
- IBN AL-QĀḌĪ AL-MIKNĀSĪ, Aḥmad. *Durra al-ḥiġāl fi ġurra asmā' ar-riġāl*. Taḥqīq Muṣṭafā 'Abd al-Qādir 'Aṭā. Bajrūt, 2002.
- IBN AL-QĀḌĪ AL-MIKNĀSĪ, Aḥmad. *Ġaḍwa al-iqtibās fi ḍikr man ḥalla al-'alām madīna Fās*. ar-Ribāṭ, 1973.
- IBN AZ-ZUBAJR, Aḥmad. *Kitāb ṣila aṣ-ṣila*. Taḥqīq Šarīf Abū al-'Alā al-'Adwā. Vol. III. al-Qāhira, 2008.
- IBN BATTŪTA, Muḥammad Ibn Abd Allāh. *Cesty po Afrike, Ázii e Európe v rokoch, 1325 – 1354*. Bratislava, 2009.
- IBN BAṬṬŪTA. *Riḥla Ibn Baṭṭūta al-musammā tuḥfa an-nuzẓār fi ġarā'ib al-amṣār*. Taḥqīq Ṭalāl Ḥarb. Bajrūt, b. d.
- IBN ĠĀBIR, Muḥammad. *Barnāmiġ*. Taḥqīq Muḥammad al-Ḥabīb al-Hīla. Tūnis, 1981.
- IBN FARKŪN, Abū al-Ḥusajn. *Mazḥar an-Nūr*. I' dād Muḥammad Ibn Šarīfa. B. m., 1991.

- IBN HAĞAR AL-'ASQALĀNĪ, Aḥmad. *Ad-durar al-kāmina fi a'jān al-mi'a at-tāmina*. Bajrūt, 1993.
- IBN ḤALDŪN, 'Abd ar-Raḥmān. *Muqaddima Ibn Ḥaldūn*. Taḥqīq Ḥāmid Aḥmad at-Ṭāhir. al-Qāhira, 2004.
- IBN ḤALDŪN, 'Abd ar-Raḥmān. *Ta'rīḥ Ibn Ḥaldūn*. Taḥqīq Ḥalīl Šaḥāda, Suhajl Zakkār. Bajrūt, 2000.
- IBN ḤALĪL, 'Abd al-Bāsiṭ. *Najl al-amal fi dajl ad-duwal*. Taḥqīq 'Umar 'Abd as-Salām Tadmurī. Šajdā-Bajrūt, 2002.
- IBN CHALDŪN. *Čas království a říší: Mukaddima*. Přeložil Ivan Hrbek. Praha, 1972.
- IBN KHALDOUN. *Histoire des berbères et des dynasties musulmanes de L'Afrique septentrionale*. Traduit de l'arabe par Le Baron de Slane. Paris, 1982.
- IBN RIḌWĀN AL-MĀLAQĪ, Abū al-Qāsim. *aš-Šuḥub al-lāmi'a fi as-sijāsa an-nāfi'a*. Taḥqīq 'Alī Sāmī an-Naššār. Dār al-Bajḍā, 1984.
- IBN RUŠAJD, Muḥammad. *Mil' al-'ajba bimā ğumi'a bi-ṭūl al-ġajba fi al-waġha al-waġiha*. Taḥqīq Muḥammad al-Ḥabīb Ibn al-Ḥūġa. vol. V. Bajrūt, 1988.
- IBN SIMĀK AL-'ĀMILĪ, Abū al-Qāsim Muḥammad. *Rawnaq at-taḥbīr fi ḥukm as-sijāsa wa tadbīr*. Taḥqīq. Sulajmān al-Qurašī. Bajrūt, 2004.
- LÉVI-PROVENÇAL, Évariste. *Inscriptions arabes d'Espagne*. Leyden – Paris, 1931.
- AL-MAQQARĪ AT-TILIMSĀNĪ, Aḥmad. *Azhār ar-Rijād fi aḥbār qāḍi al-'Ijād*. Taḥqīq Mušṭafā as-Saqā, Ibrāhīm al-Abjārī, 'Abd al-Ḥafiz Šalbī. al-Qāhira, 1939-1942.
- AL-MAQQARĪ AT-TILIMSĀNĪ, Aḥmad. *Nafḥ at-ṭīb min ğuṣn al-Andalus ar-raṭīb*. Taḥqīq Iḥsān 'Abbās. Bajrūt, 1988.
- AL-MAQRĪZĪ, Aḥmad b. 'Alī. *Durar al-'uqūd al-farīda fi tarāġim al-'ajān al-mufīda*. Taḥqīq Maḥmūd Čalīlī. Bajrūt, 2002.
- AL-MAQRĪZĪ, Aḥmad. *As-sulūk l-ma'rifa duwal al-mulūk*. Taḥqīq Muḥammad 'Abd al-Qādir 'Aṭā. Bajrūt, 1997.
- Muġāhid maġhūl min al-muqāwama al-islāmīja fi Ġarnāta. *Āchar ajjām Ġarnāta: Nubḍa al-'ašr fi aḥbār mulūk banī Našr*. Taḥqīq Muḥammad Riḍwān ad-Dāja. Bajrūt, 2002.
- PALENCIA, Alonso de. *Cuarta década*. Traducción por José López de Toro II. Madrid, 1974.
- AL-QALQAŠANDĪ, Aḥmad. *Šubḥ al-a'šā*. al-Qāhira, 1915, vol. V.
- AL-QAŠTĀLĪ, Aḥmad. *Milagos de Abū Marwān al-Yuḥānisī*. Editados con prólogo, notas e índices por Fernando de la Granja. Madrid, 1974.
- AS-SAḤĀWĪ, Abū al-Ḥajr Muḥammad. *Aḍ-ḍajl at-tām 'alā duwal al-islām li-d-Ḍahabī: Vol II 851-897*. Taḥqīq Ḥasan Ismā'īl Ḥurwa. Bajrūt – Kuwajt, 1997.
- AT-TANNASĪ, Muḥammad. *Nazm ad-durr wa al-'uqjān: al-qism ar-rābi' fi maḥāsin al-kalām*. Taḥqīq Nūrī Sūdānī. Bajrūt, 1980.

Literatura

- ABBADĪ, Aḥmad Muchtār al-. Los móviles económicos en la vida de Ibn al-Jaṭīb, *al-Andalus XX* (1955), s. 214-221.
- AL-'ABBĀDĪ, Aḥmad Mujtār. *El reino de Granada en la época de Muhammad V*. Madrid, 1973.
- ACIÉN ALMANSA, Manuel. *Ronda y su serranía en tiempo de los reyes católicos*. Malaga, 1979.
- ALBARRACÍN NAVARRO, Joaquina. Un documento granadino sobre los bienes de la mujer de Boabdil en Mondújar, *Actas del I Congreso de Historia de Andalucía. Diciembre, 1976. Andalucía Medieval*. Córdoba, 1978, Tomo II, s. 339-348.
- ALLOUCHE, I. S. La révolte del Banū Aškīlūla contre le sultan nasrite Muḥammad II d'après le Kitāb a'māl al-'alām d'Ibn al-Ḥaṭīb, *Hesperis XXV* (1938), s. 1-11.
- ÁLVAREZ DE MORALES, Camilo – JIMÉNEZ, ALARCÓN, Margarita. Pleitos de agua en Granada en tiempos de Carlos V. Colección de escrituras romanceadas, in *Carlos V. Los moriscos y el islam*. Coordinadora María Jesús Rubiera Mata. Alicante, 2004, s. 59-90.
- ARIÉ, Rachel. *El reino Nasrí de Granada (1232-1492)*. Madrid, 1992.
- ARIÉ, Rachel. *Historia y cultura de la Granada nazarí*. Granada, 2004.
- AT-TĀZĪ, 'Abd al-Ḥādī. *Tariḥ dīblumāsī bi-l-Maġrib: Vol. VII. 'Ahd Banī Marīn wa-l-Waṭṭāsījīn*. ar-Ribāṭ, 1988.

- BOLOIX GALLARDO, Bárbara. *De la Taifa de Arjona al Reino Nazarí de Granada (1232-1246): En torno a los orígenes de un estado y de una dinastía*. Jaén, 2006.
- BOLOIX GALLARDO, Bárbara. *Muhammad I. y el nacimiento del al-Andalus nazarí (1232-1273). Primera estructura del reino de Granada*. Granada, 2007. Tesis doctoral inédita.
- BOLOIX GALLARDO, Bárbara. Revelando nuevos vínculos familiares de la dinastía nazarí en el siglo XIII: Amat al-Azíz y los Banú Hudayr de Crevillente, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 60 (2011), s. 57-78.
- BRUNSCHVIG, Robert. *La berbérie orientale sous les hafrides des origines a la fin du XV siècle*. Vol. I, Paris, 1940, vol. II. Paris, 1947.
- CALERO SECALL, María Isabel – MARTINEZ ENAMORADO, Virgilio. *Málaga, ciudad de al-Andalus*. Málaga, 1995.
- CALERO SECALL, María Isabel. El juez delegado de (Nā'ib) del cadí en el reino nazarí de Granada, *Andalucía Islámica. Textos y Estudios* 4-5 (1983-86), s. 161-201.
- CALERO SECALL, María Isabel. El proceso de Ibn al-Jatib, *al-Qantara* XXII/2 (2001), 421-449.
- CALERO SECALL, María Isabel. Rulers and Qādís: Their relationship during the Nasrid Kingdom, *Islamic Law and Society* 7/2 (2000), s. 235-255.
- CASCIARO, José María. El visirato en el reino Nazarí de Granada, *Anuario de Historia de derecho Español* XVIII 6 (1947), s. 5-30.
- CRUCES BLANCO, Esther. Catálogo de documentos sobre Andalucía en el archivo de la casa ducal de Alba (1335-1521), *Historia, Instituciones, Documentos* 23 (1996), s. 255-282.
- CRUZ HERNÁNDEZ, Miguel. Esquema de las interrelaciones de las clases sociales andalusíes, in *Homenaje al Prof. Jacinto Bosch Vilá*. Granada, 1991, vol. I, s. 73-88.
- DAMAJ, Ahmad Chafic. El último viaje de Ibn al-Jatib: Circunstancias, causas, consecuencias, in Juan Pedro Monferrer Sala y Mª Dolores Rodríguez Gómez. *Entre Oriente y Occidente: ciudades y viajeros en la Edad Media*. Granada, 2005, s. 103-132.
- DAMAJ, Ahmad Chafic. *Sabios y literatos de Loja Andalusí*. Loja, 2009.
- DE LA TORRE, Antonio. Unos documentos de 1490 sobre Abulcásim Venegas, Alguacil de Granada, *Boletín de la Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba* XII/38 (1933), s. 5-22.
- EGUILAZ, Leopoldo. *Desafío en Granada de D. Diego Fernandez de Córdoba y D. Alonso de Aguilar*. Granada, 1880.
- ECHEVARRIA, Ana. Enrique IV. de Castilla, un rey cruzado, *Espacio Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval* 17 (2004), s. 143-156.
- ECHEVARRÍA, Ana. *Knights on the frontier: The Moorish Guard of the Kings of Castile (1410-1467)*. Leiden – Boston, 2009.
- ESPINAR MORENO, Manuel. Escrituras árabes romanceadas sobre la Acequia de Aindamar (siglos XIV-XVI), *Sharq al-Andalus* 10-11 (1993-1994), s. 347-371.
- FÁBREGAS GARCÍA, Adela. Acercamientos y acuerdos comerciales entre Granada y Venecia al filo de 1400, *Anuario de Estudios medievales* 40/2 (2010), s. 643-664.
- FAGNAN, Edmond. *Extraits inédits relatifs au Maghreb (géographie et histoire)*. Alger, 1924.
- FERRER I MALLOL, María Teresa. *La frontera amb l'islam en el segle XIV: Cristians i sarraïns al País Valencià*. Barcelona, 1988.
- GALÁN SANCHEZ, Ángel. *Los mudéjares del Reino de Granada*. Granada, 1991.
- GARCÍA FITZ, Francisco. Alfonso X, el reino de Granada y los Banū Ašqilūla. Estrategias políticas de disolución durante la segunda mitad del siglo XIII, *Anuario de Estudios medievales* XXVII (1997), s. 216-237.
- GARCÍA GÓMEZ, Emilio. *El foco de antigua luz sobre Alhambra: Desde un texto de Ibn al-Jatib en 1362*. Madrid, 1988.
- GARCÍA LUJÁN, José Antonio – LAZARO DURÁN, Maribel. Escrituras árabes granadinas y firma autógrafa de Abū Zakariyyā Yahyā al-Nayyār, *Miscelánea de Estudios árabes y hebraicos* 54 (2005), s. 79-99.
- GARCÍA SANJUÁN, Alejandro. Causas inmediatas y alcance de la revuelta mudéjar de 1264, in *Actas Simposio Internacional de Mudejarismo [Mudéjares y moriscos: Cambios sociales y culturales]*. Teruel, 2004, s. 505-518.

- GARRIDO AGUILERA, Juan Carlos. Relaciones fronterizas con el reino de Granada en las capitulares del archivo municipal de Jaén. In *Relaciones exteriores del Reino de Granada: IV del Coloquio de Historia Medieval Andaluza*. Coord. por Cristina Segura Graño. Almería, 1988, s. 161-172.
- GOMEZ MORENO, Manuel. Cementerio real de los nazaríes en mondújar, *al-Andalus* 7/2 (1942), s. 269-281.
- GONZÁLEZ PALENCIA, Ángel. Documentos árabes del Cenete (siglos XII-XV), *al-Andalus* 5/2 (1940), s. 301-382.
- GRANJA SANTAMARÍA, Fernando de la. Condena de Boabdil por los alfaquíes de Granada, *al-Andalus* XXXVI (1971), s. 145-176.
- GUICHARD, Pierre. *al-Andalus: Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*. Barcelona, 1976.
- GUICHARD, Pierre. Un Seigneur Musulman dans l'Espagne chrétienne: le Ra'is de Crevillente (1243-1318), *Mélanges de la Casa de Velázquez* 9 (1973), s. 283-334.
- HOENERBACH, Wilhelm. El historiador Ibn al-Jatíb: Pueblo – Gobierno – Estado. *Andalucía Islámica. Textos y Estudios* I, 1980, s. 43-63.
- CHEDDADI, Abdesselam. Le Système du pouvoir en Islam d'après Ibn Khaldun, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 35/3-4 (1980), s. 534-550.
- 'INĀN, Abd Alláh. *Nihāja al-'Arab wa-t-ta'riḥ al-'arab al-mutanaṣṣrīn*. 4. vydání, al-Qāhira, 1997.
- JIMENEZ ALARCON, Margarita – ALVAREZ DE MORALES, Camilo. La Huerta del Rey Moro. Noticias de la Granada nazarí a través de documentos romanceados, *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino* 10-11 (1996-1997), s. 115-132.
- JIMÉNEZ PUERTAS, Miguel. *Linajes y poder en la Loja islámica: De los Banu Jalid a los Alatares*. Loja, 2009.
- KABLY, Mohamed. *Société, pouvori et religion au Maroc á la fin du Moyen-Age*. Paris, 1986
- KHANEBOUBI, Aḥmad. *Les Institutions gouvernementales sous les Mérinides (1258-1465)*. Paris, 2008.
- LABARTA, Ana. Cártaas árabes malagueñas, *Anuario de Estudios Medievales* 19 (1989), s. 611-626.
- LADERO QUESADA, Miguel Ángel. *Historia de un país islámico (1232-1571)*. Madrid, 1989.
- LADERO QUESADA, Miguel Ángel. *Las guerras de Granada en el siglo XV*. Barcelona, 2002.
- LADERO QUESADA, Miguel Angel. Nóminas de conversos granadinos, 1499-1500, in Miguel Ángel Ladero Quesada. *Los mudéjares de Castilla y otros estudios de Historia Medieval Andaluza*. Granada, 1989, s. 133-168.
- LAFUENTE Y ÁLCANTARA, Emilo. *Inscripciones árabes de Granada*. Granada, 1859.
- LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, José Enrique. Granada en el siglo XV: las postrimerías nazaríes a la luz de la probanza de los infantes don Fernando y don Juan, in *Andalucía entre oriente y occidente, (1236-1492): Actas del V Coloquio Internacional de Historia Medieval de Andalucía, [celebrado] durante los días 27 al 30 de noviembre de 1986*. Coord. por Emilio Cabrera Muñoz, Córdoba, 1988, s. 599-642.
- LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, José Enrique. Mamelucos, Otomanos y caída el reino de Granada, *En la España Medieval* 28 (2005), s. 229-258.
- LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, José Enrique. Revision de una decada de la historia granadina 1445-1455, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* XXIX-XXX (1980-81), s. 60-90.
- LÓPEZ DE COCA, José Enrique. The making of Isabel de Solis, in *Medieval Spain: Culture, Conflict and Coexistence: Studies in Honour of Angus MacKay*. Ed. Roger Collins and Anthony Goodman. Basingstoke, 2002, s. 225-241.
- LUCENA, Luis. Administración central de los nazaríes, *Cuadernos de la Alhambra* 10-11 (1974-1975), s. 21-26.
- MALPICA CUELLO, Antonio – TRILLO SAN JOSÉ, Carmen. Los infantes de Granada. Documentos árabes-romanceados, *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino* VI (1992), s. 361-422.
- MANZANO RODRIGUEZ, Miguel Ángel. Apuntes sobre una institución representativa del sultanato nazarí: El Šayḥ al-Ġuzāt, *al-Qantara* 13/2 (1992), s. 305-322.
- MANZANO RODRIGUEZ, Miguel Ángel. *La intervención de los Benimerines en la Península Ibérica*. Madrid, 1992.
- MARÍN, Manuela, Sentido y usos de yáh en biografías de ulemas andalusíes, *al-Qantara* XXXII/1 (2011), s. 129-173.
- MARÍN, Manuela. *Mujeres en al-Andalus*. Madrid, 2000.

- MARÍN, Manuela. Parentesco simbólico y matrimonio entre los ulemas andalusíes, *al-Qantara* 16/2 (1995), s. 335-356.
- MARTÍN QUIRANTES, Alberto. Nuevas aportaciones a la documentación de época mudéjar en la Vega de Granada: Tres documentos romanceados por Alonso del Castillo, *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su reino* 15 (2001), s. 289-307.
- MEDINA GÓMEZ, Antonio. *Monedas hispano-musulmanas*. Toledo, 1992.
- MEOUAK, Mohamed. *Pouvoir souverain, administration centrale et élites politiques dans l'Espagne umayyade (IIe-IVe/VIIIe-Xe siècles)*. Helsinki, 1999.
- MOLINA LOPEZ, Emilio – JIMÉNEZ MATA, María Carmen. Documentos árabes y el patrimonio real nazarí, in Nuria Martínez de Castilla (ed.). *Documentos y manuscritos árabes del occidente musulmán medieval*. Madrid, 2010, s. 225-248.
- MOLINA LOPEZ, Emilio – JIMÉNEZ MATA, María Carmen. La propiedad de la tierra en la Vega de Granada a finales del siglo XV. El Caso de Alitaje, *Anaquel de Estudios árabes* 12 (2001), s. 449-480.
- MOLINA LÓPEZ, Emilio. De nuevo sobre el reconocimiento público del poder político. La adhesión 'Abbāsī en al-Andalus (siglo XIII), in *Homenaje al Prof. José María Forneas Besteiro*. Granada, 1994, vol. II, s. 793-812.
- MOLINA LÓPEZ, Emilio. *Ibn al-Jatib*. Granada, 2001.
- MORAL MOLINA, Celia – VELÁZQUEZ BASANTA, Fernando Nicolás. Los Banū Yuzayy: Una familia de juristas e intelectuales granadinos del siglo XIV. I: Abū l-Qāsim Muḥammad Ibn Yuzayy, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 45 (1996), s. 161-201.
- MORAL MOLINA, Celia. La última misiva diplomática de al-Andalus: la risāla de al-'Uqaylī, enviada por Boabdil al sultán de Fez en demanda de asilo, in Celia del Moral (ed.). *En el epílogo del Islam andalusí: La Granada del siglo XV*. Granada, 2002, s. 201-259.
- OLIVA MANSO, Gonzalo. Disputas caballerescas en la Córdoba bajomedieval. El ripto entre Don Alonso de Aguilar y el Mariscal don Diego de Cabra, *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval* 17 (2004), s. 443-460.
- PEINADO SANTAELLA, Rafael G. *Aristócratas nazaríes y principales castellanos*. Malaga, 2008.
- PEINADO SANTAELLA, Rafael G. *Historia del Reino de Granada I: De los orígenes a la época mudéjar (hasta 1502)*. Granada, 2002.
- PEINADO SANTAELLA, Rafael Gerardo – LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, José Enrique. *Historia de Granada II: La época medieval (siglos VIII-XV)*. Granada, 1987.
- PEINADO SANTAELLA, Rafael Gerardo. Una aportación documental sobre el poblamiento, el paisaje agrario y la propiedad de la tierra de dos alquerías de la vega de Granada: Chauchina y El Jau a finales del período nazarí, *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino* 10-11 (1996-1997), s. 19-92.
- PEINADO SANTAELLA, Rafael. Los Banū al-Qabšanī: un linaje de la aristocracia nazarí, *Historia, Instituciones, Documentos* 20 (1993), s. 313-353.
- PELÁEZ ROVIRA, Antonio. *El emirato nazarí de Granada en el siglo XV. Dinámica política y fundamentos sociales de un estado andalusí*. Granada, 2009.
- PELÁEZ ROVIRA, Antonio. La imagen de poder de los Abencerrajes a través de los fuentes nazaríes, in Eugenia Fosalba y Carlos Vaíllo (eds.). *Literatura, sociedad y política en el Siglo de Oro. Actas del Congreso (Barcelona/Gerona, 21-24 octubre 2009)*. Barcelona, 2010, s. 93-115.
- PELÁEZ ROVIRA, Antonio. La política de alianzas matrimoniales en el Reino Nazarí: el Caso de Zahr al-Riyad (S. XV), *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 56 (2007), s. 205-223.
- PELÁEZ ROVIRA, Antonio. *Loja en el ámbito del poder político nazarí: Siglo XV*. Loja, 2009.
- QUESADA, Tomás. La organización militar de la zona meridional del reino de Jaén. El asedio de Huelma de 1476, in *Relaciones exteriores del Reino de Granada: IV del Coloquio de Historia Medieval Andaluza*. Coord. por Cristina Ssegura Graíño. Almería, 1988, s. 147-159.
- RENAUD, H. P.-J. Un médecin du royaume de Grenade: Muḥammad aš-Šaqqūrī, *Hesperis* XXXIII (1946), s. 31-64.
- ROTH, Dietmar. *Vélez Blanco en el siglo XVI: Desde la época morisca a la sociedad de repoblación*. Vélez Blanco, 2008.

- RUBIERA MATA, María Jesús. El califato nazarí, *al-Qantara* 29/2 (2008), s. 293-305.
- RUBIERA MATA, María Jesús. El Du l-wizaratayn de Ibn al-Hakim de Ronda, *al-Andalus* 34/1 (1969), s. 105-122.
- RUBIERA MATA, María Jesús. El vínculo cognatico en al-Andalus, in *Actas del I congreso de historia de Andalucía*. Córdoba, 1978, s. 121-124.
- RUBIERA MATA, María Jesús. *Ibn al-Yayyáb: el otro poeta de la Alhambra*. Granada, 1994.
- RUBIERA MATA, María Jesús. La familia morisca de los Muley-Fez, príncipes meriníes e infantes de Granada, *Sharq al-Andalus* 13 (1996), s. 159-167.
- RUBIERA MATA, María Jesús. La princesa Fátima bint al-Ahmar La María de Molina de la dinastía nazarí de Granada, *Medievalismo* VI (1996), s. 183-189.
- RUBIERA MATA, María Jesús. Los Banū Escayola, una dinastía granadina que no fue, *Andalucía Islámica. Textos y Estudios* II-III (1981-1982), s. 85-94.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser. *El sultanat de Granada i la corona d'Aragó, 1410-1458*. Barcelona, 1998.
- SECO DE LUCENA Paredes, Luis. Nuevas rectificaciones a la historia de los nasríes, in *al-Andalus* XX (1955), s. 381-405.
- SECO DE LUCENA, Luis. Documentos árabes granadinos: II. Documentos de las Comendadoras de Santiago (1er grupo), *al-Andalus* 9/1 (1944), s. 121-140.
- SECO DE LUCENA, Luis. El hayib Ridwan, la madraza de Granada y las murallas del Albayzín, *al-Andalus* 21/2 (1956), s. 285-296.
- SHATZMILLER, Maya. *Her Day in Court: Women's Property Rights in Fifteenth-Century Granada*. Cambridge, 2007.
- ŠABBĀNA, Muḥammad Kammāl. *Jūsuf al-Awwal b. al-Aḥmar sultān Ġarnāṭa*. al-Qāhira, 1998.
- ŠUKRĪ FARHĀT, Jūsuf. *Ġarnāṭa fī zill banī al-Aḥmar*. Bajrūt, 1993.
- TORRES FONTES, Juan. Las Treguas con Granada de 1462 y 1463, *Hispania* 90 (1963), s. 163-199.
- TRILLO SAN JOSÉ, Carmen. La tā'a de Orgiva: un señorío en la Alpujarra al final de la Edad Media, *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino* IV (1990), s. 49-70.
- TRILLO SAN JOSÉ, Carmen. Agentes del estado y mezquitas en el reino nazarí, *Historia, Instituciones, documentos* 34 (2007), s. 279-291.
- TRILLO SAN JOSÉ, Carmen. El nublo, una propiedad de los Infantes de Granada, in *Homenaje al Profesor Fórneas Besteiro*. Granada, 1995, vol. II, s. 867-879.
- VÉLAZQUEZ BASANTA, Fernando Nicolás. al-Imāra al-Andarašiyya: Un principado andalusí tres veces fallido, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 58 (2009), s. 305-351.
- VELÁZQUEZ BASANTA, Fernando Nicolás. El alcázar del Nayd y el palacio de los Alijares, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 60 (2011), s. 309-325.
- VIDAL CASTRO, Francisco. El asesinato político en al-Andalus: la muerte violenta del emir en la dinastía nazarí (s. XIV), in Maribel Fierro (ed.). *De muerte violenta. Política, religión y violencia en al-Andalus*. Madrid, 2004, s. 349-397.
- VIDAL CASTRO, Francisco. Frontera, genealogía y religión en la gestación y nacimiento del Reino Nazarí de Granada: En torno a Ibn al-Aḥmar, in Francisco Toro Ceballos - José Rodríguez Molina (coords.). *III Estudios de Frontera. Convivencia, defensa y comunicación en la Frontera*. Jaén, 2000, s. 793-810.
- VIDAL CASTRO, Francisco. Una década turbulenta de la dinastía nazarí de Granada en el siglo XV: 1445-1455, in Celia del MORAL (ed.). *En el epílogo del Islam andalusí: La Granada del siglo XV*. Granada, 2002, s. 75-116.
- VIGUERA MOLÍNS, María Jesús (coord.). *El reino nazarí de Granada (1232-1492): Política, instituciones, espacio y economía. Tomo VIII/3 de Historia de España Menéndez-Pidal y Jover Zamora*. Madrid, 2000.